

Яценко Анна Аркадіївна,
магістр документознавства та інформаційної діяльності Національного університету “Острозька академія”

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ

У статті розглядається феномен політичного лідерства в гендерному вимірі. Визначаються соціально-психологічні особливості семантичного простору гендерної поведінки жінок та чоловіків політиків на базі опитування студентської молоді Національного університету “Острозька академія”.

The author examines the phenomenon of political leadership in the gender dimension, defines the socio-psychological features of the semantic space of gender behaviour of women and men politicians based on a survey of students of National university of Ostroh Academy.

Соціально-політичне життя нашої країни дедалі більше привертає увагу не лише політологів, істориків, економістів, а й потребує ґрунтовного наукового вивчення соціально-психологічних механізмів розвитку суспільства, функціонування влади та встановлення прогнозів щодо динаміки політичного життя.

Поява значної кількості політиків в українській владі зумовлює потребу глибокого вивчення феномена політичного лідерства з позиції різних критеріїв, зокрема гендерних характеристик. Жінка у політиці – це відносно новий феномен, який з'явився у суспільному житті протягом ХХ століття. На сучасному етапі політичного життя можна спостерігати яскраві жіночі постаті у різних країнах світу – Кондоліза Райс та Гіларі Клінтон у США, Ангела Меркель у Німеччині, Беназір Брутто у Пакистані, Юлія Тимошенко в Україні. Це зумовлює активізацію досліджень стосовно особливостей стилів політичного лідерства постаті-жінки, вивчення основних характеристик їх гендерного профілю.

Результати аналізу основних теоретичних уявлень та експериментальних даних стосовно досліджуваної проблеми дали

змогу виділити основні положення про політичне лідерство (В. Васютинський, Л. Орбан-Лембрик, О. Скар, В. Татенко та ін.), категорії гендера та гендерного профілю (Т. Бендас, Т. Говорун, О. Кікінежди та ін.). Водночас, у науковій літературі відсутній комплексний аналіз гендерних профілів українських політичних лідерів в уявленнях студентської молоді.

Таким чином, недостатня вивченість проблеми політичного лідерства у контексті гендерного підходу та пошуків досліджень до вивчення цієї проблеми зумовлюють актуальність дослідження та вивчення теми: “Соціально-психологічні особливості гендерних характеристик політичних лідерів”.

Об’єктом дослідження є феномен політичного лідерства.

Предмет дослідження – гендерні характеристики постаті політичного лідера.

Мета дослідження полягає в установленні гендерних профілів політиків обох статей та виявленні відповідності конкретних українських політиків цим профілям.

Відповідно до мети можна виокремити такі основні завдання:

Здійснити теоретичний аналіз понять “гендер”, “гендерний профіль”, “політичне лідерство” та виділити основні напрями їх дослідження на сучасному етапі розвитку психологічної думки.

Виявити основну модель, яка відображає гендерний профіль психологічної маскулітності та психологічної фемінності на основі емпіричного вивчення уявлень студентської молоді.

Встановити емпіричним шляхом основні характеристики гендерного профілю поведінки політика-чоловіка і політика-жінки та зіставити ці характеристики із профілями психологічної маскулітності та психологічної фемінності.

Визначити особливості семантичного простору конкретних українських політиків та виявити характеристики гендерного профілю їх діяльності.

Дослідження даної проблематики займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені. Зокрема значний внесок у дослідження проблем політичного лідерства та гендеру зробили В. Васютинський, Л. Орбан-Лембрик, Т. Бендас, Ш. Берн, І. Кон та ін.

Політика є тією сферою суспільства, яка активно впливає на соціальну діяльність у цілому. Саме політика охоплює впливом усі сфери суспільного життя, може сприяти прогресу, прискорювати суспільний розвиток або уповільнювати його, а може відкидати суспільство назад [8, с. 124-132]. Дана галузь функціонує у системі соціальної культури суспільства, перебуваючи під її впливом. І в XXI столітті політика лишається найактивнішою

впливовою силою, важливим інструментом гендерного оновлення та гендерних перетворень у суспільстві.

Сьогодні активізується науковий інтерес до гендерної політики, її практичної спрямованості на реальні гендерні перетворення. За визначенням О. Лопухової, гендерна політика означає утвердження партнерства статей у визначенні і реалізації політичних цілей, завдань і методів їх досягнення в діяльності політичних структур: держави, політичних партій, суспільно-політичних об'єднань [8, с. 154-162]. Це зумовлено тим, що гендерні проблеми дедалі більше враховуються в умовах реконструювання сучасного політичного простору світової спільноти та упорядкування політичної сфери життя національних суспільств. Відтак, гендеризація політики стає об'єктивною потребою розвитку. Гендерний складник у політиці є певною формою організації нації, її політичної системи, що оформлюється через способи політичного формування маскулітності і фемінності

Вивчення проблем лідерства має давню традицію. Г. Лассуел, представник чиказької школи політичної психології. Основна увага у дослідженнях вченого зверталася на вивчення особливостей відносин лідера з оточенням. Російські політологи – Г. Ашин, Ф. Бурлацький, М. Ільїн та інші – розробили соціально-психологічну типологію лідерства, в якій пропонуються такі ознаки для його класифікації: історизм – тип лідерства залежить від характеру епохи; масштабність – лідери загальнонаціональні, регіональні, певного класу, групи; класовість – інтереси якого класу, соціальної групи захищає лідер; ставлення до існуючого ладу, організації – “функціональний”, “стабілізуєчий”, “дисфункціональний”; здатність до лідерства – перетворення на лідера завдяки власним якостям або внаслідок обставин; ініціативність – здатність продовжувати розпочату справу [8, с. 100-122].

Українські дослідники, зокрема В. Васютинський, визначає лідерство з політичної точки зору, як один із механізмів регулювання відносин між людьми, соціальними групами, інститутами суспільства. Його сутністю є відносини панування, підлеглості, впливу, наслідування. Лідер об'єднує й спрямовує діяльність групи, яка сприймає і підтримує його ідеї. Звідси й розуміння лідерства як такого, що характеризує соціально-психологічні аспекти самоорганізації. Тип лідерства пов'язаний з природою суспільного устрою, специфічним характером і структурою груп, конкретнo-історичними умовами та особистістю лідера [6, с. 34-42].

Л. Орбан-Лембрик визначає лідерство з точки зору соціально-психологічних досліджень як один із процесів організації й

управління малою соціальною групою, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом, детермінованим панівними в суспільстві соціальними відносинами. Лідерство – це система стосунків у груповій структурі. Психологічна сутність лідера полягає в здатності впливати на окремих індивідів і групу в цілому, спрямовувати їхні зусилля на досягнення намічених цілей [7, с. 234-238]. Вчена аналізує такі теорії та концепції виникнення феномена лідерства.

Феномен лідера полягає у визнанні природних відмінностей людей: психофізичних характеристик, інтелектуально-розумових та організаційних якостей. У контексті суспільства вони переростають у соціально-політичну нерівність. Принцип лідерства – це правило, що структурує діяльність організованих великих і малих суспільних груп, а також формує тип владних відносин усередині груп та між суспільними групами. Інститут лідерства полягає у визнанні ієрархічного способу організації політичного життя суспільства, що характеризується існуванням певних установ, наділених владними повноваженнями та виконанням специфічних функцій [7, с. 335-422].

Традиційно лідерство як соціально-психологічний феномен вичалось майже без урахування статі, тому що лідерська роль апріорно вважалась маскуліною, або ж суто чоловічою. На керівних державних посадах, а також у масових громадсько-політичних організаціях, партіях в основному перебувають чоловіки, які й формують політику держави в її власне “чоловічому вбранні”. Проте логічно припустити, що жінка-політик зможе компетентніше оцінити проблеми жінок, а також буде більш адекватно, більш чутливо представляти жіночу частину населення. Так само політику чоловічої статі простіше і зрозуміліше репрезентувати інтереси чоловіків як природно близької йому біо-психо-соціальної групи. Як зауважує В. Татенко, “. . . жіноче лідерство вибудовується не по одному, а принаймні одночасно по двох векторах: загальнолюдському і власне жіночому. Щоб стати лідером жінка повинна довести чоловікам і жінкам, що вона краща за них у виконанні соціальних ролей і функцій загального значення і довести, що вона ближча за інших жінок до ідеалу “жіночого”. Ідентичний механізм лежить в основі формування і розвитку “чоловічого” лідерства” [4, с. 158-163]. Тобто можемо сказати, що гендерне дослідження проблеми політичного лідерства повинно орієнтуватися на два принципи: ідентичності та додатковості. Так, політик-чоловік повинен бути здатний у кожній проблемі, яку він розв’язує, розрізнити, крім усього іншого, власне свій – чоловічий і власне жіно-

чий інтерес, а також віднайти відповідні форми його задоволення. Те саме стосується і жінки-політика. Оскільки кожний конкретний політичний лідер не може рівною мірою враховувати і “свої” і “не свої” гендерні інтереси, набуває актуальності проблема пропорційної представленості в політиці лідерів як чоловічої, так і жіночої статі [4, с. 100-122]. .

У сучасній психології розрізняють поняття статі і гендеру. Стать людини розглядається як фундамент і першопричина психологічних і соціальних відмінностей між жінками і чоловіками. Гендер, за визначенням Т. Бендас – це сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство примушує виконувати людей залежно від їх біологічної належності. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності жінок і чоловіків. Гендер створюється суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль у суспільстві та його інститутах (політичній структурі, сім’ї, економіці, культурі). Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте в кожному вони асиметричні: чоловіки і все “чоловіче/маскулінне” (риси характеру, моделі поведінки, професії та інше) вважаються первинними, значущими і домінуючими, а жінки і все “жіноче/фемінне” – вторинними, підлеглими, незначними із соціальної точки зору [2, с. 165-176].

Типовими маскулінними якостями вважаються інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру), авторитарність, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. Типовими фемінними якостями вважаються емоційність, м’якість, слабкість, турботливість, практичність, консервативність, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність, сенситивність, емпатійність. Для жінки важливо, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє ставлення до неї, психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності. Для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому необхідне досягнення своїх цілей, а результат розв’язання задачі є важливішим за систему відносин, які супроводжують процес розв’язання. Згідно із суспільними стереотипами, які значною мірою визначають особливості соціальної поведінки людини, для чоловіка нормативною і бажаною вважається виражена маскулінність. Для сучасної жінки, навпаки, надмірна фемінність не такою мірою нормативна й бажана, як маскулінність для чоловіка [5, с. 157-171]. .

Окрім жіночих/фемінних та чоловічих/маскулінних рис, С.

Бем виділяє ще так такий тип як андрогінні риси. Згідно з С. Бем, чоловіки та жінки не обов'язково мають відповідати традиційним моделям і можуть поєднувати у своїй поведінці як маскулінні, так і фемінні риси. С. Бем підкреслювала, що андрогінна особистість може являти собою більш гармонійний стандарт психічного здоров'я в суспільстві, де ригідна типізація статевих ролей вичерпує себе. Андрогінними вважаються індивіди з певними маскулінними і фемінними рисами, що дає їм змогу менш жорстко дотримуватися статево-рольових норм і вільніше переходити від традиційних жіночих занять до чоловічих та навпаки. Обидві складові статево-рольової ідентичності розвиваються самостійно [1, с. 199-203].

Соціально-психологічні дослідження гендерних характеристик політичних лідерів вимагає як теоретичного, так і практичного обґрунтування. Адже емпіричне вивчення гендерних особливостей політичних лідерів дає змогу повністю охопити вивчення проблеми і зробити певні висновки на основі дослідження думки громадськості, її аналізу та систематизації. Тому нами було проведено дослідження, в якому ми намагались дослідити реальну гендерну поведінку політичних лідерів сучасного українського політикуму. Так, об'єктами нашого дослідження стали чотири українських політики – Ю. Луценко, Н. Вітренко, Т. Чорновіл та Ю. Тимошенко. На нашу думку, вибрані нами політики, є досить відомими з огляду на низку політичних подій, які відбулись на теренах нашої держави [9, с. 123-128]. .

Мета дослідження полягала у з'ясуванні, які моделі можна побудувати на основі дослідження уявлень молоді про соціально-психологічні особливості гендерної поведінки політичних лідерів. Ми виходили з того, що можливі гендерні відмінності між політичними лідерами – чоловіками і жінками – слід шукати насамперед у психологічних відмінностях чоловіків і жінок, що увійшли в політику. Тому для дослідження гендерних соціально-психологічних характеристик політичних лідерів необхідно спочатку з'ясувати основні критерії диференціації психологічних характеристик чоловіків і жінок, а потім застосувати їх для оцінки політиків [10, с. 47-51].

У дослідженні взяли участь 130 студентів Національного університету “Острозька академія” (69 осіб жіночої статі, і 61 особа чоловічої статі). Як інструментарій було використано комплекс дослідницьких процедур, здійснених на основі техніки “Профіль психологічного гендера особистості” О. Старовойтенко та методика семантичного диференціалу Ч. Осгуда.

Схема проведення дослідження передбачала триетапну реалізацію серії дослідницьких процедур, об'єднаних єдиною логікою, обумовленою дослідницькими завданнями. Кожен етап був підготовкою до наступного і, певною мірою, продовженням попереднього: 1) добір, уточнення та доповнення емпіричних індикаторів, що репрезентують простір гендерних ознак, тобто визначення семантичного простору гендерної поведінки чоловіка та жінки; 2) встановлення гендерних профілів поведінки абстрактних політичних лідерів обох статей; 3) визначення гендерних складових психологічних профілів поведінки реальних політичних лідерів [10, с. 47-51].

Таким чином, нами була складена анкета, яка включає названі бінарні дескриптори. Кожен дескриптор знаходився в діапазоні від 3 до -3. Дані дескриптори характеризували, вибраних нами політиків – Юлію Тимошенко, Тараса Чорновола, Наталію Вітренко та Юрія Луценка. Респондент повинен визначити наскільки кожен дескриптор характеризує визначеного політика в діапазоні від 3 до -3.

На думку О. Скар, для дослідження семантичного простору гендерної поведінки чоловіків та жінок слід обрати такі бінарні оцінні базові дескриптори як:

- “автономність – залежність”,
- “агресивність – поступливість”,
- “владність – підпорядкування”,
- “глобальний інтелект – конкретний інтелект”,
- “дистанційованість – емпатія”,
- “об’єктна спрямованість – суб’єктна спрямованість”,
- “розсудливість – інтуїтивність”,
- “раціональність – емоційність”,
- “рефлексивність – самопереживання”
- “спрошеність – витонченість” [11, с. 39-46].

За результатами нашого дослідження Юлії Тимошенко притаманні такі ознаки – автономність, агресивність, владність, дистанційованість, розсудливість, раціональність, глобальний інтелект, рефлексивність, об’єктивна спрямованість та витонченість. Отже, можемо спостерігати, що Юлія Тимошенко характеризується набором маскулінних ознак, що автоматично говорить про те, що для неї характерний маскулінний тип характеру, тобто маскулінна модель.

Тарас Чорновіл характеризується такими ознаками як – залежність, поступливість, підпорядкування, дистанційованість, розсудливість, раціональність, рефлексивність та спрошеність.

Чорноволу притаманний поєднаний набір якостей, що включає наявність як маскулінних (дистанційованість, розсудливість, раціональність та спрощеність), так і фемінних (поступливість, підпорядкування та залежність) рис. Таке поєднання стереотипно сформованих рис, що притаманні окремо жінкам і окремо чоловікам, говорить проте, що Чорновіл характеризується андрогінним типом характеру, а не маскулінним, що суперечить стійко сформованим стереотипам щодо бачення чоловіка та жінки у світі.

Наталія Вітренко характеризується такими ознаками – залежність, агресивність, владність, конкретний інтелект, емпатія, розсудливість, емоційність, самопереживання та спрощеність. З огляду на поєднання чоловічих та жіночих рис, Наталії Вітренко притаманний андрогінний тип характеру.

Юрію Луценку, згідно із результатами нашого опитування, притаманні такі ознаки із десяти бінарних дескрипторів, як автономність, агресивність, владність, глобальний інтелект, дистанційованість, об'єктивна спрямованість, розсудливість, раціональність, рефлексивність, спрощеність. На відміну від усіх політиків, Юрій Луценко підтверджує свій статус чоловіка згідно із стереотипними уявленнями про чоловіків та жінок і характеризується маскулінним типом характеру.

Отже, проведене емпіричне дослідження дозволило на основі уявлень молоді реконструювати основні соціально-психологічні моделі гендерної поведінки політичних лідерів і дало змогу зробити такі висновки:

Гендерні ролі змінюються залежно від соціального статусу чоловіка та жінки. Жінки, що займають високі посади, починають переймати якості, що притаманні згідно стереотипним уявленням чоловікам.

Сьогодні не існує чітких меж, що визначають риси, які притаманні чоловікам та жінкам. Через те, що до жінок, які досягають влади, висуваються такі ж вимоги, як до чоловіків.

Риси, що притаманні політичним лідерам, на думку респондентів, не підтверджують їх соціальні ролі чоловіків та жінок із маскулінними і фемінними якостями. Чоловіки-політики можуть відображати фемінну модель поведінки, а жінки-політики, в свою чергу, маскулінну модель, або ж їх поєднання – андрогінну модель поведінки. Так, за результатами дослідження Юлії Тимошенко відповідає маскулінна модель поведінки, Тарасу Чорноволу – андрогінна модель поведінки (тобто поєднання маскулінної та фемінної моделі), Наталії Вітренко теж відповідає андрогінна модель поведінки. Лише, Юрій Луценко, на думку респондентів,

відображає риси, що притаманні чоловіку, згідно із стереотипними уявленнями і повністю відображає маскуліну модель поведінки, задовольняючи усі вимоги.

Встановлено, що гендерні профілі поведінки політичних лідерів – чоловіків та лідерів-жінок за невеликими винятками відрізняються неістотно. Респонденти схильні приписувати майже всім політикам “автономність”, “агресивність”, “владність”, “об’єкту спрямованість”, “розсудливість”, “раціональність” та “рефлексивність”, тобто маскуліність.

Жінки-політики отримали більш високі оцінки за показниками автономності, агресивності та інтелекту. Показано, що істотно відрізняється самопрезентація політичних лідерів – чоловіків та жінок. “Витонченість” як самоестетизація, уміння “подати” себе – жіноча якість, яка є прийнятною в сучасній політиці.

Список використаних джерел та літератури

Бем С. Л. Полоролевий опросник // Практикум по социальной психологии. – СПб. : Питер, 2000. – С. 199-203.

Бендас Т. В. Гендерная психология лидерства. – Оренбург, ИПК ОГУ, 2000. – 379 с.

Берн Ш. Гендерная психология. – М. : Олма-пресс, 2001. – 420 с.

Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.) / Упоряд. С. П. Юдіна. – К. : Фоліант, 2003. – 300 с.

Іванченко С. Багатовимірна модель гендера // Соціальна психологія: український науковий журнал. – К. , 2007. – №4 (24). – С. 157-171.

Лазар І. Г. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи: Словник-двідник. – Л. : Ліга-Прес, 2005. – 142 с.

Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія спілкування – К. : Либідь, 2001. – 576 с.

Політологія: Підручник / Під ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіна. – 2-ге вид. , перероб. і доп. – К. : ВД, 2005. – 520 с.

Скнар О. М. Соціально-психологічні моделі гендерної поведінки політичних лідерів очима молоді // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К. , 2006. – №5. – С. 123-128.

Скнар О. Соціально-психологічне дослідження гендерних характеристик політичних лідерів // Соціальна психологія: український науковий журнал. – К. , – 2006. – № 17. – С. 47-51

Скнар О. Соціально-психологічні моделі поведінки політичних лідерів // Соціальна психологія: український науковий журнал. – К. , 2004. – № 3 (5). – С. 39-46.